

Virgil Nestorescu

NOTE ETIMOLOGICE ȘI LEXICALE

Bilon s. n., termen agrotehnic cunoscut în sudul țării, este inserat în glosarele regionale cu următoarele definiții: „șanț în care se pun răsadurile la grădina de zarzavat sau la vie” (Gl. Munt., p. 41); (sub forma **bilion**) „șanț”(Gl. Olt. p. 7) sau „șanț în care se plantează zarzavatul ori butași pentru a prinde mustăți”(DGO, p. 23). În terminologia de specialitate are următoarea semnificație: „Coamă de pământ de diferite lungimi, înalte de cca. 40 cm, în care se plantează viță de vie altoită, butași pentru înrădăcinare sau legume. Se amenajează manual sau mecanic (cu rarița). Între biloane se găsesc șanțulețe prin care se dirijează apa...” (DER, vol. I).

A fost împrumutat în agrotehnică din fr. *billon* „ridicătură de pământ obținută prin diferite mijloace și care întăresc fâșiile de pământ răsturnate” (Larousse). Cuvântul este des folosit în limbajul agronomilor și prin aceștia a pătruns în graiurile populare.

Casac s. n. „haină bărbătească nedefinită ” este inserat în DA cu precizarea că poate fi „ortografiat greșit în loc de *cazac*”, motiv pentru care este dată explicația „cf. *cazacă* ”. Cuvântul nu este greșit, după cum o dovedește existența în Oltenia chiar a formei **casac** s.n. „haină, cojoc mare” (DGO, p. 38). Este în mod cert împrumut din bg. dial. *касак (късак)* „haină femeiască fără mâneci; haină bărbătească albă sau închisă la culoare din aba” (Gerov; BER III, p. 227), cuvânt derivat de la adj. *къс* „scurt”.

Chirnog, -oagă adj. este folosit în sudul țării, după cum arată dicționarele și unele glosare regionale importante.

În Muntenia, denumește pe „cel care a pierdut o mână sau un picior, ciung, ciont, slut” (Gl. Argeș, p. 39) și are următoarele derivate: *chirnogea* s.m. „poreclă dată unui om chirnog; ciunt, ciung”, *chirnogi* vb. tranz. și refl. „a(-și) rupe o mână sau un picior; a(se) schilodi, a (se) sluți, a (se) ciungi”. Alt derivat este *schirnog*, cu aceleași sensuri, de care m-am ocupat în LR, LVI, 3/2007, p. 267. În Oltenia, *chirnog* pare să fie cunoscut mai puțin, fiind glosat sec prin „schilod” (DGO, p. 47). Și în DA este înregistrat adj. *chirnog* (jud.Teleorman), dar cu sensul „avar, care cere și tot se vaită”. Notăm că sub *cârn*, același dicționar consideră suspect cuvântul *chirnog* „milog”. În sfârșit, Scriban înregistrează cuvântul cu sensul „olog”.

În MDA toate aceste date se regăsesc adunate laolaltă sub adj. **chirnog,-oagă**, care pot fi rezumate astfel: 1. „schilod”. 2. „zgârcit”. 3. „milog”. Cuvântul este considerat cu etimologie necunoscută, deși în dicționarul lui Scriban a fost făcută o propunere care putea fi luată în seamă: „v.sl. **krŭno-nogiŭ*, din *krŭnŭ* „mutilat” +

nog, ca în *slăbănog*". Exprimată mai exact, această soluție etimologică ar putea fi redată astfel: din v.sl.*кръноногъ, din care, după modelul altor adjective atestate în vechi texte chirilice, a rezultat prin haplogogie adj. *кръногъ „olog, schilod”, ceea ce este suficient pentru a înțelege de unde vine sensul cel mai răspândit al rom. *chirnog*.

Deși explicația merită toată atenția, ne gândim și la o posibilă interferență cu un cuvânt bulgăresc apropiat, anume adj. dial. *кривоног* „care are picioare strâmb” (Gerov), compus din *крив* „strâmb, șchiop, cocoșat” + *нога* „picioar”. Desigur, sunt greu de explicat transformările fonetice ale acestuia pentru a se ajunge la rom. *chirnog*, dar semantic alăturarea celor două cuvinte nu poate fi neglijată.

În ce privește sensul „zgârcit” din jud.Teleorman, de la care vine probabil numele satului Chirnogi, tot în Scriban găsim o trimitere interesantă, care atrage atenția asupra faptului că în sudul țării *cârn* înseamnă „mare zgârcit”. Nu este clar însă cum s-a ajuns la forma *chirnog* cu acest sens.

Cioclie s.f., cunoscut în Oltenia cu sensul „locul unde se îngroapă animalele moarte din pricina unei molime” (DGO, p. 49), este derivat clar de la *cioclu* + suf. *-ie*. Pare să fie o formație mai veche, de pe vremea când primul sens, dispărut astăzi, al cuvântului *cioclu* era de „persoană orânduită pentru îngrijirea și mai ales pentru cărarea ciumaților la groapă” (DA s.v.).

Clonă s. f., cu sensuri și utilizări multiple, are o mare frecvență în lexicul contemporan. La noi este atestat prima dată în DENC, vol. I, cu forma din titlu, ca termen din botanică folosit „în practica agricolă la plantele cu înmulțire vegetativă sau în lucrările de selecție”. Este introdus în DEX(Supl.) sub forma **clon** (astăzi dispărută), cu o definiție mai riguroasă : „Totalitatea indivizilor proveniți dintr-un singur organism, pe cale asexuată”. Atât prima formă cât și varianta aceasta provin din fr. *clone*, nu din engl. *clone*, cum este indicat în DEX.

Ceva mai târziu, când s-au efectuat încercări de creare a unor entități biologice monocelulare sau pluricelulare, prin reproducere asexuată dintr-o singură celulă sau un singur individ, a fost posibil împrumutul din engl. *clone*, după experiențele făcute în 1999 în Anglia, care au contribuit ca vechiul termen să-și îmbogățească substanțial conținutul, asigurându-i o rapidă carieră internațională, iscând totodată și numeroase probleme de ordin moral și religios.

Explicațiile etimologice care i se dau în dicționarele mai noi nu sunt unitare: în DEXI din engl., fr. *clone*; cf. gr.κλων, iar în MENC III din fr. *clone*, gr. κλων. Trimiterea la greaca veche nu are nici un rost, pentru simplul motiv că dicționarele noastre se opresc la etimonul direct și nu fac etimologia acestuia. Singura etimologie corectă este, după părerea noastră, cea care figurează în NDU, adică fr., engl. *clone*, la care noi propunem să se facă precizarea că primul sens este provenit din fr. *clone*, iar cel de-al doilea, de dată recentă, privitor la clonarea

animală sau umană, ajuns chiar și în electronică (referitor la crearea de falsuri), se datorește engl. *clone*.

Craiștic s. n., cuvânt din terminologia croitorilor întâlnit în Oltenia, însemnând „cusătură în formă de X cu care croitorii fixează manșetele pantalonilor sau gulerul de haină” (DGO, p. 64), este un împrumut, într-o formă ușor modificată, a germ. *Kreuzstich* „cusătură în cruciulițe” (DGR).

Cupit, -ă adj. are două sensuri în DGO, p. 66: 1. „flămând, hămesit de foame”. 2. „zgârcit”, dar, după părerea noastră, în realitate avem de-a face cu două cuvinte de origine diferită. Pentru primul sens, trebuie să admitem că este vorba doar de o variantă fonetică a lui *hupit*, participiul lui *hupi* „a flămânzi, a fi lihnit de foame” (v. DA). Al doilea înțeles al cuvântului respectă forma etimonului său sb. *cupit* (v. DA, DEX), fapt care impune tratarea lor separată.

Fix s.n., neînregistrat în dicționare ca substantiv, este larg întrebuințat în limbajul familiar, în construcții ca: *are un fix* sau *are multe fixuri*, denumind „o persoană cu păreri, concepții sau obiceiuri de nezdruncinat”. Construcțiile acestea sunt sinonime cu expr. *a avea o idee fixă*.

Ghebeji vb. este definit astfel în GDO, p. 87: 1. „a se cocoșa, dobândind astfel o cocoșă în spate”. 2. „a se ghemui” și are derivatul substantival **ghebejeală** „cocoșă în spinare; gheb în spinare”. Fără îndoială, trebuie legat de verbul *gheboșa*, înregistrat în DA ca provenit din *ghebos*, iar în DEX ca rezultat al contaminării dintre *ghebos* și *cocoșa*. Explicația cea mai clară a acestuia este dată de Laura Vasiliu (FC III, p. 103–104), care îl consideră formație cu dublă analiză, fie din *ghebos*, fie din *gheb* cu ajutorul sufixului *-oșa*.

În ce privește cuvântul-titlu, credem că a rezultat din varianta *gheboși* (cf. DEX), care a cunoscut la rândul ei o dublă modificare: *ghebeși*, cu asimilare vocalică progresivă, și *ghebeji* prin sonorizarea lui [ș].

Ghemoti vb., este atestat în GDO, p. 87 cu următoarele sensuri: 1. „a sta cu capul înghemuit între umeri”. 2. „a se ghemui la pământ”. Provine din *ghem* + suf. *-oti*; pentru formații similare cu acest sufix cf. FC III, p. 112.

Giur și giurlic sunt cuvinte foarte apropiate, care trebuie tratate împreună, având, după cum vom vedea, origine comună.

Giur s.n. este varianta muntenească și denumește un „lemn cu o crăcană la capăt, cu care se freacă urzicile fierte, se bat ouăle sau laptele prins; o cracă făcută de lemn cu trei craci” (Gl. Munt., p. 203). *Giurlic* s.n. este cunoscut în Oltenia cu sensul de „obiect de lemn cu care se bate fasolea fiartă; frichinici” (DGO, p. 89). În alte forme, cuvântul se întâlnește și în graiurile românilor timoceni din Bulgaria, anume *giuruleac* și *giurulica*, definite mai puțin precis prin „instrument casnic asemănător făcălețului” (Nestorescu, *Glosar*, p. 78).

Cele două cuvinte din titlu, precum și cele din graiurile timocene, credem că se explică prin bg. *джерул*, pe de o parte, și variantele acestuia *джерулка*, *джеруляк*, pe de altă parte, care au sens de „instrument casnic de lemn cu palete în

formă de cruce în partea de jos, folosit pentru bătut fasolea, urzicile etc”. (BTR, RBE). Dacă la *giurlic*, raportat la varianta *джерилка*, nu sunt probleme dificile privind aspectul său fonetic (prin metateză obținându-se *giurlica* și apoi prin adaptarea sa ca substantiv masculin), la *giur* credem că s-a ajuns prin eliminarea silabei finale din bg. *джерул* care, preluat în românește, a fost interpretat ca formă articulată.

La rândul lor, cuvintele bulgărești discutate sunt derivate ale verbului *джеркам* „a bate fasolea fiartă, urzicile etc.”, iar acesta are origine românească, după părerea lingviștilor bulgari, care îl explică prin rom. *giurui* (var. a lui *jurui*, format din *jur*) „a învărti” (BER I, p. 173). Dacă lucrurile stau așa, și credem că nu avem motive să ne îndoim, atunci rom. *giur* și *giurlic* sunt, în parte, reîmprumuturi din bulgară.

Imă s. f. „mamă”, inserat în DGO, p. 103, pare să fie o variantă rarisimă a lui *îmă*, formă arhaică sincopată din *mamă* sau *mumă*, care a supraviețuit până în secolul al XVIII-lea (cf. DA). Avem însă rezerve cu privire la notarea cuvântului semnalat în această lucrare, din păcate fără indicații de localizare și fără un context edificator, care în acest caz special erau absolut necesare. De aceea, însăși existența cuvântului, indiferent de fonetismul său, trebuie pusă sub semnul îndoielii.

Iutura s.f. este întrebuițat în Oltenia numai în expresia **cu iutura** și înseamnă „cu grabă mare, cu iuțeală” (DGO, p. 104). După toate probabilitățile, este o creație locală provenită din *iute* + suf. *-ura*, sub influența lui *ghiotura*.

Înghebeji vb., răspândit în Oltenia și înregistrat în DA fără etimologie, are sensurile l. „a prinde pe cineva într-un colț. 2. (refl.) „a se înghemui, a se îndesa ca la pomană”. În glosare regionale, cuvântul apare nu numai în Oltenia, ci și în Muntenia: *înghebeji* „a se înghesui om lângă om, trup de om lângă trup de om, din cauza spațiului restrâns” (DGO, p. 112) și *înghibuji* „a (se) cocoșa; a(se) înghemui; a bate”(Gl. Argeș, p. 139). Semnificațiile pe care le are ne îndreptățesc să-l considerăm ca derivat obținut prin prefixarea cu *-în* a lui *ghebeji*, de care ne-am ocupat mai sus.

În Oltenia este cunoscut și verbul asemănător **înghemeji**, cu sensurile „a (se) înghesui om cu om din cauza spațiului prea strâmt; a sta cu capul coborât prea mult între umeri, încât trupul pare a fi cocoșat” (DGO, p. 112), formație rezultată din contaminarea lui *înghemui* cu *înghebeji*.

Lovitură (lovire) s.f. cu valoarea termenului șahist din zilele noastre, aceea de „mutare (pe tabla de șah)” a fost folosit multă vreme în manuale de șah, în diverse cronică sau în opere literare, reprezentând un calc după fr. *coup* „lovitură”, dar și „mutare executată de o piesă de șah”(Trésor). Nu sunt date informații în această privință în dicționarele limbii române.

Forma *lovitură* apare prima dată la I. L. Caragiale, în schița *Șah și mat!*, al cărei erou, prim-ministrul vremii M. C. Epureanu, pasionat jucător de șah, răspunde celui care îl cheamă la o ședință în timp ce disputa o partidă cu muzicianul L. Wiest: „Stai oleacă... mai am două *lovituri*...”. Și mai târziu, la Mihail Sadoveanu, în diferite scrieri care se referă la șah, termenul *lovitură* are același sens.

Forma *lovire*, mai veche, se întâlnește în manualul lui M.A.: „Această *lovire* se întâmplă adeseori la începuturile partidelor”.

Lutiță s.f. este un regionalism destul de rar și are sensul „mâncare din roșii, ardei și ceapă” (DGO, p. 124). Credem că provine, prin sincopă, din bg. *лютеница* „sos picant preparat din ardei, roșii și ceapă” (DBR), derivat din adj. *лют* „iute, înțepător”.

Măglisi vb. tranz. (Munt.) are în DLR următoarele sensuri: 1. „a înșela (cu promisiuni, cu laude), a amăgi, a linguși”. 2. (refl.) „a se gudura”. Sunt inserate mai multe variante: *măglisi*, *mănglisi*, *miglisi*, *migliși*. Este considerat cu etimologie necunoscută, dar se face o trimitere care nu are în vedere decât o vagă asemănare fonetică: cf. *maglă* (înv.) „negură, ceață, pâclă”. Informații asupra răspândirii cuvântului și în graiurile din Oltenia aflăm din DGO (p. 125, 128–130), unde sunt inserate pe lângă forma din titlu și variantele *măglisi*, *migliși*, *micloși*, însemnând „a (se) linguși”.

După părerea noastră, *măglisi* (*măglisi*) reprezintă o formație rezultată din *măguli* + suf. - *isi*, și este comparabilă cu alte perechi analizabile în același mod: *ciordisi/ciordi*, *carcalisi/carcali* etc. (FC III, p. 64).

Mânărie. s. f. este o creație românească recentă, însemnând „uneltire, urzeală ascunsă îndreptată asupra cuiva sau a ceva, în vederea obținerii pe căi ilegale a unor avantaje sau mijloace necuvenite”, care se bucură de o largă folosință în vocabularul gazetăresc sau în intervențiile (critice) ale politicienilor. Astfel, *mânăria* poate fi *electorală* sau *financiară* după cum este botezată nu numai în presa centrală, dar și în cea provincială (cf. „Jurnalul de Botoșani și Dorohoi”, 12.8. 2005, sau cotidianul Văii Jiului „Matinal”, 6.7.2007). Format din *mână* + suf. - *ărie*, cuvântul este înrudit cu expr. *pe sub mână* „pe ascuns, clandestin” sau cu *manevră* (mai ales la pl.), dar nuanța sa peiorativă este mult mai pregnantă.

Iată un ultim exemplu elocvent, în care *mânărie*, devenit apozitie, subliniază puternic tertipul încriminat: „Cabinetul ...a avut grijă să modifice printr-o ordonanță *documentul- mânărie*” („Gândul”, 8 febr. 2009, p. 1).

Milcoși vb. refl. (prin Munt. și Olt.) „a se linguși (pe lângă cineva), a se gudura” (cu varianta *micloși*), nu are explicație etimologică în DLR, ci doar trimiterea la *milcui* (de origine bulgară), cu sensurile 1. „a fi cuprins de milă”. 2. „a se smeri”. 3. „a se amărî, a se întrista”, trecându-se peste marea diferență semantică dintre cele două verbe. La această apropiere a contribuit faptul că forma *milcoși* este cel mai des întâlnită în dicționare și glosare regionale (DM, Gl. Argeș, Scriban, Gl. Munt.).

În realitate cuvântul din titlu este strâns legat de cel anterior, pe plan atât semantic, cât și fonetic. Este suficient să ne întoarcem la *micloși*, varianta a lui *măglisi* (v. *supra*), înregistrată în DGO și în DLR, pentru a constata înrudirea acestor verbe, toate derivate din *măglisi* (*măglisi*), prin schimbări succesive de sufixe: -*isi*, -*iși*, -*oși*. În concluzie, etimologia sa este următoarea: prin metateză de la *micloși*, rezultat din *măglisi*, care a trecut prin stadiile *măglisi*, *miglisi*, *migliși* și în sfârșit, **micliși*. Ținând seama de cele spuse mai sus, ar fi probabil indicat ca

toate formele verbale discutate să fie reorganizate și tratate sub un singur cuvânt-titlu, și acela ar putea fi *măglisi* (*măglisi*), ceea ce ar scoate în evidență originea lor comună, care ni se pare neîndoielnică.

Mima s. f., întâlnit în expr. *a juca mima*, având sensul „a mima, a imprima feței o anumită expresie ce urmează a fi ghicită”, este o creație lexicală recentă. Este vorba despre un joc între două echipe, având drept scop exprimarea unui cuvânt (un nume de persoană, o carte, o idee etc.) care să fie descoperit cât mai repede. Conducătorul fiecărei echipe este cel care mimează, iar echipa sa trebuie să ghicească ce anume vrea el să exprime. Atunci când cineva ghicește corect cuvântul, acesta arată spre el dând afirmativ din cap, iar cel care a ghicit devine la rândul lui conducător, dacă echipa sa dă răspunsul înainte de termenul fixat.

Presa ne oferă câteva exemple: „După victoria cu Franța, tricolorele s-au adunat la hotel pentru *a juca mima*” („Adevărul”, 8 dec. 2008); „Handbalistele noastre au sărbătorit calificarea *jucând mima*”. „Am *jucat mimă* cu ele. Din fericire am scăpat de *mimat*” („România Liberă”, 7 dec. 2008). După cum reiese limpede din acest ultim citat, **mima** (sau, mai rar, forma nearticulată **mimă**) este o formație postverbală din *mima*.

Mimă s. f., „arta de a mima” este cuvânt nou în limba română și provine din engl. *mime* sau fr. *mime*, care au deopotrivă și înțelesul de „artist *mim*”. Iată un citat recent din articolul *Napoleon iese, urmărit de iepuri, mimă englezească la București*, publicat în Mediafax, 3.11.2007, în care se comentează un spectacol de la teatrul *Masca*, susținut de o celebră artistă de la *London Mime Theater*, care „...cu o experiență de peste de 30 de ani de *mimă*, a reușit să smulgă râsete și aplauze din partea publicului”.

Denumind un gen teatral aparte, cunoscut la noi sub forma *pantomimă*, termenul *mimă*, deși rar, merită să fie consemnat în dicționarele noastre explicative, nu numai în dicționarele bilingve (cf. *Dicționar englezo-român* de Andrei Bantaș, București, 1993).

Mlat s. (înv. și reg.) este inserat în DLR cu mai multe sensuri, din care reținem pentru discuția noastră numai: 1. „amestecătură de mai multe materii în stare moale, aproape lichidă; terci; *spec.* hrană pentru pui făcută cu apă rece. 2. (reg.) „cocă subțire din făină de grâu cu care se lipește hârtia; pap”. Etimologia dată este destul de confuză: din slav. (cf. slovacul *mlato*). În Oltenia, după cum reiese din DGO, p. 133, cuvântul de care ne ocupăm are două forme, cu sensuri bine diferențiate: a) **mlad** „cocă, aluat” și b) **mlat** „cir; pap, cocă subțire de lipit”.

Corelate cu cele din DLR, informațiile acestea ne fac să admitem că avem de-a face cu un element slav vechi, dar menționarea lui *mlato* din limba slovacă nu ne spune nimic și de aceea este necesară căutarea explicației prin elemente similare din limbile slave cu care româna a avut contacte de-a lungul istoriei sale. După părerea noastră, este mai indicată trimiterea la adj. bg. dial. *млатав* „(despre pâine) de (din) aluat, de (din) cocă” sau „(despre pâine) necoaptă”, care explică foarte clar sensurile pe care le are cuvântul-titlu în graiurile oltenești. Cuvântul bulgar la care

ne-am referit este derivat probabil din substantivele neatestete **млата*, **млато*, provenit ca și sb. *mlata* „grâu măcinat și fiert din care se prepară berea”, slovac *mlato* (citată în DLR) și ceh. *mlato* „malț pentru prepararea berei”, din protosl. **malta*, cu sensul inițial „ceva zdrobit”, la rândul lui înrudit cu germ *Malz*, engl. *malt* (Berneker, SEW 2, p. 73; BER IV, p. 163).

În concluzie, etimologia pe care o propunem este următoarea: din bg. **млат* (*млато*) - cf. bg. dial. *млатав* „de(din) aluat”.

Nărcăli vb. „a (se) murdări, a (se) umple de murdărie unsuroasă” (DGO, p. 139) a rezultat prin metatează de la *năcârli*, variantă a lui *năcârcăli* 1. „a lucra fără tragere de inimă. 2. „a murdări, a mânji”, cuvânt întâlnit și în alte regiuni (cf. DLR; Gl. Argeș, p. 179).

Nemoșnic adj. „(om) nevoiaș” (DGO, p. 141) este un împrumut din bg. *немошен* „slab, neputincios”, cu sens apropiat. Forma sa reprezintă o adaptare la seria adjectivelor de origine slavă ca *strașnic* (< v.sl. *strašnŭ*), *veșnic* (< v. sl. *večnŭ*) etc.

Paramedic s. m., „persoană care lucrează în domeniul sanitar, având pregătirea necesară pentru a acorda primul ajutor calificat victimelor accidentelor sau dezastrelor naturale, celor cu urgențe medicale înainte de a fi tratați în spitale”, este un termen care a pătruns de puțină vreme în terminologia medicală românească, devenind o denumire aparte în *Nomenclatorul de meserii*, ca urmare a modernizării unităților de salvare. Numele acestei noi profesii a fost preluat din engleza americană, în care *paramedic*, cu sensul specificat mai sus, și format din *para-* (cu sensul din greacă de „auxiliar; secundar”) + *medic*, a apărut în S.U.A. spre sfârșitul secolului trecut (cf. Wikipedia, *The Free Encyclopedia*). La răspândirea sa în limba română au contribuit în bună măsură și traduceri din filmele americane (cu subiecte legate de activitatea specifică din spitale de urgență), difuzate pe micul ecran.

Paranghelie s.f. „petrecere, chef, bairam” este un cuvânt familiar-argotic, pătruns în ultimele decenii și în stilul publicistic, dar încă neînregistrat în dicționarele importante ale limbii române. Varietatea de sensuri pe care le are și originea sa sunt pe larg dezbătute într-un articol semnat de Rodica Zafiu, în „România literară”, nr.4, 2008. Autoarea consideră pe bună dreptate că face parte dintre împrumuturile recente din bagajul de elemente lexicale care circulă în sfera balcanică, indicând ca posibil etimon ngr. *παράγγελια* „ordin, anunț, comandă”, cu toate că soluția propusă prezintă dificultăți de ordin semantic. Într-adevăr, nu se poate stabili în mod satisfăcător modul cum s-a produs trecerea de la sensul cuvântului grecesc la cel al cuvântului românesc în discuție.

După părerea noastră, este foarte posibil ca această curioasă dezvoltare semantică să nu se fi petrecut în interiorul limbii române și prin urmare să nu avem de-a face cu un împrumut din neogreacă. Pornind de la această ipoteză, presupunem că acest cuvânt ni s-a transmis, cu înțelesul de „chef, petrecere”, prin țig. *paranghelie*, bine cunoscut în comunitatea romilor din țara noastră. Din relatările unor vorbitori de romani, am reținut că ei numesc *paranghelie* „o petrecere mare,

cu veselie, cu băutură și muzică”, iar la definiție o florăreasă a adăugat și pitorescul amănunt că este „un chef la care se joacă din buric”. Nu este o întâmplare că acest cuvânt se aude uneori și în textul telenovelelor *Inimă de țigan* și *Regina*, producții românești televizate, precum și faptul că în lumea maneliștilor țigani se întâlnește ca nume propriu, unul dintre ei având chiar supranumele de *Mare Paranghelie*.

Pămpălău s. m., însemnând „molău, papă-lapte, prost, nătărău, gogoman”, este unul din cuvintele destul de răspândite în limba vorbită, dar care în mod surprinzător nu se bucură de o atestare lexicografică. În ultima vreme îl găsim însă în textele subtitrate ale unor filme ce apar pe micile ecrane. Un ultim exemplu ni-l oferă dialogul unor tineri, în care unul dintre ei este făcut *pămpălău*, adică „unul care nu știe să se bată, care nu știe ce să răspundă; slab, prostovan” (în filmul difuzat de TV *Euforia*, în 26 ian. 2009). Îl găsim înregistrat și în *Dicționarul online 123 urban.ro*, o lucrare interesantă și utilă, ce își propune „să înregistreze și să definească termeni și expresii care, deși nu și-au găsit locul în dicționarele tradiționale, umblă libere și nestingherite în limbajul colocvial”.

Nu putem spune nimic clar despre etimologia sa, în schimb remarcăm că poate fi pus alături de alte cuvinte din aceeași sferă semantică, derivate de la teme adjectivale cu sufixul augmentativ-depreciativ *-ălău*, cum ar fi *prostălău*, *tontălău*.

Piatră s. f. cu sensul „nume dat pieselor la unele jocuri de societate” nu are explicație în DLR, considerându-se probabil că este vorba de o dezvoltare pe teren românesc. Această semnificație reprezintă de fapt un calc după germ. *Stein* 1. „piatră”. 2. „piesă la jocul de dame și la jocul de șah” (DGR) și se întâlnește încă din prima jumătate a sec. al XIX-lea în terminologia jocului de șah. Iată un citat elocvent din cea mai veche lucrare de șah scrisă în limba română: „*Petrile dușmanului să pot lua de cătră [ori] care piatră a dumatale*” (Rujițki).

Piștaci s. m. pl. apare în DGO, p. 154 cu sensul „bani de buzunar”. Forma sa arată limpede că este un cuvânt format prin contaminarea dintre argoticul *biștari* „bani” și (pop. și fam.) *pitaci* „monede de valoare mică, gologan”.

Pocânzeu s. m. (reg.), cunoscut în multe zone ale țării, cu deosebire în Muntenia și Oltenia, este un cuvânt din terminologia nunților țărănești înregistrat în toate dicționarele noastre importante, cu mențiunea „etimologie necunoscută”. În ce privește definiția, o reținem pe cea din DLR, după care este denumirea dată (în Muntenia) „persoanei care îndeplinește diferite sarcini ori are diverse calități în timpul unei nunți țărănești: a) vornicel; b) flăcăul care însoțește (călare) mirele, când pleacă să ia mireasa; c) părintele mirelui sau al miresei, sau orice altă rudă a mirilor; d) rudă a miresei trimisă cu daruri din partea părinților acesteia la ginere; e) invitat al miresei care, împreună cu socrii mici, ia parte la masa ginerelui”. Tot regional mai înseamnă „nuntaș”; „pețitor”; „zestrea miresei”, apărând în numeroase variante: *pocânzel*, *pocândel*, *pochinzer*, *pocânde*, *pogânzie*.

Pornind de la *pocânzeu*, forma cea mai răspândită din care, după părerea noastră, derivă toate celelalte variante, credem că avem de-a face cu un împrumut din bg. dial. *позъзей* 1. „socrul miresei” (Gerov). 2. (var. *позъзей*) „rudă din partea

miresei la nuntă” 3. „rude (femei) la nuntă” 4. (var. *погъзю*) „nuntași, rude ale miresei; socri” 5. (var. *пугандзейн* în graiurile bulgărești din Banat) „frate sau altă rudă tânără a miresei” 6. (deriv. *погузюйка*) „mama miresei în ziua nunții acesteia” (BER V, p. 428). În limba bulgară cuvântul are o largă răspândire dialectală și este considerat o formație autohtonă.

Schimbările fonetice petrecute în cuvântul românesc nu pun probleme speciale. Inserția lui [n] se întâlnește la alte împrumuturi din bulgară (cf. *popândi* „a îmbrânci” < bg. *попъдя*) sau chiar pe teren românesc, în unele formații dialectale, ca în *pondilă*, varianta a lui *podilă* „dușumea”, *pondili*, format din *podî*, ambele cu sensul „a pardosi”(DLR). Varianta bulgărească din Banat, notată mai sus, este posibil să conțină pe [n] sub influența graiurilor oltenesti vecine. Trecerea la *-eu* a desinenței slave *-eŭ* este, de asemenea, un fenomen bine cunoscut la împrumuturi din slavonă, ca *fariseu*, *arhiereu*, dar trebuie să menționăm că se poate întâlni variația desinențelor *-ei*, *-eu* și în formații românești: cf. *gânjei/gânjeu*, *putinei/putineu*. Celelalte modificări fonetice au explicații simple și nu este cazul să le discutăm.

Posta vb., are sens diferit de cel al omografului său *posta* „a (se) așeza, a (se) instala undeva cu scopul de a supraveghea, de a păzi ceva” și care provine din fr. *poster* (v. DLR). Cuvântul-titlu face parte din limbajul electronicii și înseamnă „a publica pe site-ul unui ziar un comentariu pe marginea unui articol, o știre sau, pe blogul personal un anume mesaj”. Este un împrumut recent din engl. *post* „a afișa, a plasa un mesaj pe internet” (v. Cambridge).

În cazul unor intervenții, ele văd lumina tiparului chiar în ziarul respectiv, cum se poate constata din următorul preaviz din „Cotidianul”, 23. I. 2009: „Îi invităm pe cei care *postează* comentarii la articole să respecte următoarele reguli...”. Derivatul *postare*, cu sensul „publicare, plasare”, este adesea prezent în presa zilnică. Un exemplu ni-l oferă „Evenimentul Zilei” din 27. II. 2009, unde apare o știre despre „o *postare* pe blogul personal” al unui important personaj politic.

Prefix s. n. nu este înregistrat în DLR cu sensul special de „marcă a fiecărui deceniu din vârsta unei persoane”. Faptul se explică prin aceea că avem de-a face cu o inovație de dată recentă, reprezentând o metaforă folosită frecvent în limbajul familiar, dar uneori și în presa vorbită, sub forma expr. *a (-și) schimba prefixul*, care consemnează trecerea la un deceniu nou de viață, de ex. de la 19 la 20 de ani, prin schimbarea primei cifre, considerate *prefix*.

Apariția acestei expresii se datorează în bună măsură și modelului oferit de termenul tehnic *prefix telefonic*, un indicativ cifric de localizare a postului, așezat înaintea numărului de bază.

Scândură s. f. apare în vechiul manual de șah al lui Rujički ca denumire pentru *tabla de șah*: „Câmpul bătălii este ace[a] știută *scândură de damă*, adică o *scândură* regulată în kvadrat...”. Prin *scândură de damă* trebuie să înțelegem tabla

folosită pentru jocul de dame, cunoscut și practicat în acea epocă. Termenul *scândură* este calchiat după germ. *Brett*, care înseamnă 1. „scândură”. 2. „tablă de scris”. 3. „tablă de șah”(DGR), dar nu a rezistat mult timp, fiind înlocuit întâi cu franțuzismul *damier*, având în dicționarul bilingv al lui Codrescu semnificația „tablă pe care se joacă jocul damelor și al șahului”, iar mai târziu cu cel de *eșichier* (< fr. *echiquier*), care este folosit rar și astăzi, mai ales la figurat, ca „loc de desfășurare a unor evenimente sau lupte politice”.

Trage vb. și **trăsătură** s. sunt termeni de șah strâns legați și de aceea îi vom trata împreună.

Verbul **trage** cu sensul special de „a efectua o mutare pe tabla de șah, a deplasa o piesă de pe un câmp pe alt câmp” nu este menționat în dicționarele noastre. Îl găsim frecvent în primul manual modern de șah al lui Albin, care este în mare parte tributar terminologiei șahiste străine, mai ales celei germane. La el nu întâlnim verbul *a muta*, ca termen de șah, ci *trage*, calc după germ. *ziehen* „a trage”, dar și „a muta (la jocul de șah)”. În mod corespunzător, nu apare nici termenul potrivit pentru „deplasarea unei piese pe tabla de șah”, ci numai **trăsătură** (sau varianta învechită **trăsură**), la rîndul său calc după germ. *Zug*, cu multe sensuri, între care și „mutare la șah” (DGR). Iată câteva exemple definitorii: „Albul *trage* și dă în 2 *trăsături* matt. Regele face o *trăsură* dreaptă. Negrul luând face o *trăsură* riscătoare”. Trebuie să precizăm că **trăsătură** „mutare” a fost folosit accidental și în manuscrisul lui Rujički, alături de termenul *mişcare* rămas și astăzi.

Forma *trăsură* este reluată în rubrica de șah a revistei „Familia” din 23 ian. 1879, unde la enunțul unei probleme de șah se scrie astfel „Albul *pleacă* și la a patra *trăsură* zice mat” (de notat că și *pleacă* „mută” este tot un calc după germ. *ziehen*). La rîndul său, vb. *a trage* „a muta” se menține în mod surprinzător și în presa târzie din Regat: „Albul *trage* și face mat” („Adevărul ilustrat”, 25.3. 1896).

Udvă s. f. „numele unei păsări de pradă nedefinite mai îndeaproape” (Turnu Măgurele) este inserată în DLR fără etimologie, avînd doar mențiunea „cf. *hudubă*”. Judecând după aspectul fonetic și sens, credem că a fost împrumutat din bg. *ymea* 1. „pasăre de noapte asemănătoare cucuvelei, dar mai mare, închisă la culoare, cu pene albe și cafenii (*Strix*)”. 2. „bufniță” (BTR; Gerov, *Supliment*). Este înrudit cu oltenismul *urvă* „pasăre uriașă” (DGO, p. 21), care ar putea să aibă aceeași origine.

Vaclă adj. (în sudul Munteniei) are în DLR definiția „oacără”, la care se trimite și pentru etimologie, ceea ce nu explică deloc aspectul său fonetic. Sensul cuvîntului este precizat în Gl. Munt., p. 269: „(despre oi) cu pată albă pe bot”.

De la început trebuie subliniat că nu poate fi pus semn de egalitate pe plan fonetic între *vaclă* și *oacără*, cum se sugerează în DLR, pentru că numai o limbă slavă care nu cunoaște diftongul [oa] recurge la proteza lui [v]. Această limbă este bulgara, care a împrumutat termenul păstoresc din română exact în această formă și cu același înțeles: adj. f. *вакла* (m. *вакъл*, n. *вакло*) l. „oacheșă; cu pete negre pe lângă ochi”. 2.(pop.) „cu păr și ochi negri” (BTR). Prin urmare, putem afirma că

rom. *vaclă* este fără îndoială împrumutat din bulgară, care a preluat vechiul cuvânt românesc ce conserva grupul consonantic [cl], trecut ulterior la [k] în forma *oacheș* (Nestorescu, *Elemente*, p. 31). Încă o dovadă a vechimii acestui împrumut din română în limbile slave o constituie și ucr. *vakleša* „oaie de culoare albă, cu pete negre împrejurul ochilor” (Robciuc, p. 238).

Vatăm s.n., notat în DLR ca variantă a lui *vătăm* „vătămare”, nu se bucură de o tratare mai amănunțită, deși existau datele necesare. Avem în vedere compusul *iarbă de vatăm* (*Anthyllis vulneraria* sau *Lynaria vulgaris*), termen botanic cunoscut ca sinonim pentru *vătămătoare* (Borza, p. 21, 100).

Acest cuvânt a fost împrumutat în graiurile bulgărești de nord (reg. Sviștov) sub forma ușor alterată fonetic *ѡapбama фama* (Nestorescu, *Elemente*, p. 40).

Vocal adj. capătă în ultima vreme noi semnificații, mai ales în presa sportivă vorbită sau scrisă, sub influența engl. *vocal* „sonor, zgomotos, protestatar”, de ex. *to became vocal* „a-și ridica glasul” (Cambridge Dictionary). De regulă, are înțelesul „gălăgios, cu voce ridicată”, ca în citatul următor, luat din comentariile unui ziarist sportiv la un meci de tenis: „Una din jucătoare a avut reacții *foarte vocale*” (TV Sport-ro, 3.8.2008). În alte ziare este întrebuințat și cu sensul figurat „vehement”, întâlnit recent și în engleză: „Era până mai ieri unul dintre *cei mai vocali* critici ai președintelui” („Evenimentul zilei”, 3.5.2008). Nu putem să nu constatăm că exemplul acesta coincide întâmplător (?) cu citatul dat sub *vocal* în dicționarul amintit mai sus: „He had always been a *very vocal critic* of the president”.

BIBLIOGRAFIE

Albin	=	A. Albin, <i>Amicul Jocului de schach theoretic și practic</i> , București, 1872.
BER	=	<i>Български етимологичен речник</i> , Sofia, 1971.
Berneker, SEW	=	E. Berneker, <i>Slavisches etymologisches Wörterbuch</i> , Heidelberg, 1908–1913.
Borza	=	Al. Borza, <i>Dicționar etnobotanic, cuprinzând denumirile populare românești și în alte limbi ale plantelor din România</i> , [București], 1968.
BTR	=	<i>Български тълковен речник</i> , ed. a II-a, Sofia, 1963.
Cambridge	=	<i>Cambridge Advanced Learner's Dictionary</i> , Cambridge University Press, 2009.
Codrescu	=	Th. Codrescu, <i>Dicționar franceso-romanu</i> , Iași, 1859.
DA	=	<i>Dicționarul limbii române</i> , publicat de Academia Română, <i>A-De și F-Lojniță</i> , 1913–1949.
DBR	=	Tiberiu Iovan, <i>Dicționar bulgar-român</i> , București, 1994.
DER	=	Academia Republicii Socialiste România, <i>Dicționar enciclopedic român</i> , vol. I A-C, București, 1962.
DEX	=	<i>Dicționarul explicativ al limbii române</i> , ediția a II-a, București, 1986.
DEX, Supl.	=	<i>Dicționar explicativ al limbii române. Supliment</i> , București, 1988.
DEXI	=	<i>Dicționar explicativ ilustrat al limbii române</i> , Ed. Arc & Gunivas, Chișinău, 2007.
DGO	=	Dorina Bărbuț, <i>Dicționar de grai oltenesc</i> , Craiova, 1990.
DGR	=	Academia Republicii Socialiste România, <i>Dicționar german-român</i> [Coordonare și revizie Mihai Izbășescu și Maria Iliescu], București, 1966.

- DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române*(DLR). Serie nouă, București, 1965–
- Familia = „Familia”, Foaie enciclopedică și beletristică cu ilustrațiuni, Pesta, apoi Oradea Mare. Redactor responsabil, proprietar și editor: Iosif Vulcan. Anul I (1865 ș.u.)
- FC III = *Formarea cuvintelor în limba română*, vol. III. *Sufixe*. I. *Derivarea verbală* de Laura Vasiliu, București, 1989.
- Gerov = N. Gerov, *Речник на български език*, Plovdiv, 1895–1904.
- Gerov, *Supliment* = *Допълнение на българския речник от Н Геров*, de T. Pančev, Plovdiv, 1908.
- Gl. Argeș = D. Udrescu, *Glosar dialectal Argeș*, București, 1967.
- Gl. Munt. = *Glosar dialectal. Muntenia* de Maria Marin, Iulia Mărgărit, București, 1999.
- Gl. Olt. = *Glosar dialectal. Olenia*, întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, București, 1967.
- Larousse = *Le Petit Larousse illustré*, Paris, 2005.
- LR = „Limba română”, București, 1952–
- M.A. = (probabil M. Andreianu) *Manualu amatorului Jocului de șah*, Craiova, 1882.
- MDA = *Micul dicționar academic*, I–IV, București, 2001–2003.
- NDU = *Noul dicționar universal al limbii române*, București-Chișinău, Editura Litera Internațional, 2006.
- Nestorescu, *Elemente* = Virgil Nestorescu, *Contacte lingvistice interbalcanice. Elemente românești în limba bulgară*, București, 2002.
- Nestorescu, *Glosar* = Virgil Nestorescu, *Glosar dialectal. Români timoceni din Bulgaria*, în vol. *Floarea Darurilor. In memoriam Ion Gheție*, București, 2006.
- RBE = *Речник на българския език*, ВАИ, Sofia, 1975.
- Robciuc = Ion Robciuc. *Raporturile româno-ucrainene. I. Elemente românești în ucraineană*, București, 1996.
- Rujițki = *Jocul șatranci tălmăcit de F. Rujițki*, Anul 1838 april 3 zile, Eșii (manuscris aflat la Biblioteca Academiei Române sub cota 1763), editat de Marian Stere sub titlul *Prima lucrare de șah în limba română*: Fr. Rujițki, *Jocul șatranci, 1838*, Editura Gambit, București, 1999.
- Scriban = A. Scriban, *Dicționarul limbii românești (etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme)*, Edițiunea I, Iași, 1939.
- Trésor = *Trésor de la Langue Française*, Paris, 1971–1994.

NOTES ÉTYMOLOGIQUES ET LEXICALES

Résumé

La plupart des mots discutés dans cet article n’ont pas d’indications étymologiques et c’est pourquoi l’auteur se propose de trouver leur origine et parfois de corriger d’anciennes explications. D’autre part, sont présentés quelques mots qui, malgré leur large utilisation, ne sont pas insérés dans les dictionnaires de la langue roumaine.

Cuvinte cheie: etimologie, chirnog, mânărie, mlat, vocal.

Mots-clés: *étymologie, chirnog „éstropié”, mânărie „machination”, mlat „pâte”, vocal „vocal”.*

București, B-dul Al. Obregia, nr. 24